

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.

Ефективна економіка. 2022. № 12.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2022.12.1>

УДК 336.1

О. М. Мозговий,

д. е. н., професор кафедри міжнародних фінансів,

Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана, м. Київ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6752-4816>

**ВПРОВАДЖЕННЯ МЕХАНІЗМУ ВІДТВОРЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО
КАПІТАЛУ З МЕТОЮ ФОРМУВАННЯ УМОВ СТІЙКОГО
ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ**

O. Mozgovy,

Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of International Finance,

Kyiv National University of Economics named after Vadym Het'man

**IMPLEMENTATION OF SOCIAL CAPITAL REPRODUCTION
MECHANISM TO CREATE THE CONDITIONS FOR SUSTAINIBLE
ECONOMIC GROWTH**

Аналіз економічної динаміки країни свідчить про ознаки низького рівня інвестицій, повільного зростання виробництва, слабкої диверсифікація промисловості, повільного зростання продуктивності, поганих умови на ринку праці, повільних темпи економічного росту.

Передумовами подолання цієї проблеми є створення сприятливого інституційного середовища, складовими якого можна вважати: а) ефективну економічну політику, що стимулює синергетичний галузевий розподіл праці та

зростаючу віддачу продуктивності виробництва; б) ефективні інститути, що формують сприятливе середовище та знижують численні господарські ризики; в) механізм відтворення соціального капіталу, який дозволяє скористатися вигодами кооперації, зменшує транзакційні витрати, надає альтернативні форми створення суспільних благ.

В статті описано два механізми координації взаємодії між державою, приватним сектором та громадським сектором, які сприяють відтворенню соціального капіталу. Це – модель державно-приватного партнерства (ДПП) та модель соціальних облигацій. Проаналізовано їх особливості, виокремлено слабкі місця та перешкоди щодо впровадження. Запропоновано комплекс практичних дій для дослідження та подальшого розвитку в Україні нових світових практик формування механізмів відтворення соціального капіталу.

Analysis of the country's economic data shows negative signs of low levels of capital investments, slow growth of industrial production, weak industry diversification, slow growth in productivity, poor conditions in the labor market, and slow rates of overall economic growth. In economic theory, the situation in which a developing country can find itself after a certain period of economic growth and with the presence of mentioned above specified signs is called the Middle Income Trap.

The prerequisites for overcoming this problem are forming the favorable institutional environment. There are three components of such environment. First, effective economic policy that stimulates a synergistic sectorial division of labor and a growing return on production productivity. Second, effective institutions that create a favorable environment and reduce numerous economic risks. Third, the mechanism of reproduction of social capital, which allows taking advantage of the benefits of cooperation, reduces transaction costs, provides alternative forms of creation of public goods.

To solve large-scale economic and social problems in Ukraine, the targeted economic programs are used. However, chronic underfunding and lack of responsibility for not achieving program goals made this tool a formal declaration of intent to do something. At the same time, as a result of the development of “social investment” theory, new financial instruments appeared, one of them is a social bond. Potentially, such instruments can become an effective tool for solving social problems.

The article describes two mechanisms for coordination of interaction between the state, the private sector and the public sector, which contribute to the reproduction of social capital. These are the public-private partnership (PPP) model and the social bond model. The article analyzes and identifies the features, weaknesses and obstacles to effective implementation of such models. A set of practical actions is proposed for the study and further development in Ukraine the new global practices of establishing mechanisms of social capital reproduction.

Ключові слова: економічне зростання, пастка середнього доходу, соціальний капітал, трансакційні витрати, соціальна корпоративна відповідальність, *social impact bond*, соціальна облігація, державно-приватне партнерство

Keywords: *economic growth, middle-income trap, social capital, transaction costs, social corporate responsibility, social impact bond, social bond, public-private partnership*

Постановка проблеми. Динаміка важливих макроекономічних показників, таких як обсяги валового внутрішнього продукту України (ВВП) та капітальних інвестицій, структура експорту та частка зовнішнього боргу у ВВП, дефіцити платіжного балансу та державного бюджету, індекси інфляції та середнього доходу на душу населення свідчать про наявність негативних тенденцій розвитку економіки країни. При чому мова не йдеться про різкий спад промислового виробництва у 2014-2015 та у 2022 роках, причини яких лежать на поверхні. Проблема є набагато комплексною та складнішою.

Можна констатувати наявність негативної тенденції – вичерпання відновлювального зростання та уповільнення економіки. Це, безумовно, потребує відходу країни від існуючої депресивної траєкторії, визначає необхідність впровадження заходів запобігання структурної рецесії та створення умов для стійкого економічного зростання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною базою для написання статті стали роботи в частині визначення сутності поняття «пастка

середнього доходу» Б. Айкенгрин, Д. Парка, К. Шина (Eichengreen, Park, Shin, 2011, 2013) [1, 2].

Наукові праці Г. Беккера (G. Becker, 1964, 1993) [3], Д.Г. Лук'яненко, А.М. Поручника, А.М. Колота, Е.М. О.А. Грішнєвої, Е.М. Лібанової, [4, 5,] використовувались при аналізі структури соціального капіталу, його місця та ролі у системі економічних відносин.

Здобутки у теоретичному та практичному плані щодо реалізації корпоративної соціальної відповідальності ґрунтовно було висвітлено у роботах Bowen H. [6], Л.П. Петрашко [7], McWilliams, Siegel (2001, 2006) [8], De George, Richard T. (2011) [9], Е. Я. Виттенберга [10], а також у кодифікованих міжнародних та національних стандартах корпоративної соціальної відповідальності.

Праці О.М. Мозгового, Д.А. Леонова [11], використовувалися при дослідженні механізму функціонування фондового ринку, його законодавчого забезпечення, проблемних аспектів відносин між професійними учасниками ринку щодо емісії, розміщення, обігу та обліку цінних паперів різних видів.

Формулювання цілей статті. Дослідити досвід розвинутих країн щодо функціонування організаційно-економічного механізму відтворення та накопичення соціального капіталу з метою формування умов сталого економічного зростання. Визначити проблемні аспекти та системні ризики впровадження у вітчизняну господарську практику структурованих інструментів реалізації корпоративної соціальної відповідальності. Надати рекомендації щодо послідовності необхідних заходів впровадження фінансових інструментів у господарську діяльність.

Виклад основного матеріалу. В економічній теорії становище в якому може опинитися країна що розвивається після певного періоду економічного зростання та при наявності в економіці таких негативних ознак, як: низький рівень інвестицій, повільне зростання виробництва, слабка диверсифікація промисловості, повільне зростання продуктивності, погані умови на ринку

праці, повільні темпи економічного росту, отримала назву – Пастка середнього доходу (Middle-income trap).

Б. Айкенгрин, Д. Парк, К. Шин здійснили дослідження широкої вибірки країн за період з 1968-1998 років, різних за місцем свого географічного розташування, забезпеченості природними ресурсами та політичним устроєм. Результатами їх дослідження є такі висновки: після досягнення середнього рівня доходів населення, зростання ВВП країни сповільнюється до 1,5-2% на рік і, в кінцевому випадку, може зупинитися зовсім. При цьому було запропоновано дві моделі визначення граничного рівня середніх доходів, одна – 10-11 тис. дол. на рік, друга – 15-16 тис. дол. на рік.

Логічне пояснення цього парадоксу в тому, що країна при досягненні певного рівня доходів, з одного боку, *вже не може* конкурувати на зовнішньому та внутрішньому ринках з країнами з низьким рівнем заробітної плати у вироблені стандартизованих продуктів (зниженням цінової конкурентоспроможності) та перестає бути інвестиційно привабливою. З іншого боку, вона *ще не може* конкурувати з розвиненими країнами, які володіють більшими можливостями у виробництві наукоємних товарів і послуг з більшою доданою вартістю (за рахунок якісного інтелектуального капіталу, ринкових інститутів, кращих умов для кооперації та зниження трансакційних витрат).

Звідси цілком логічною є проста теза: щоб уникнути пастки середнього доходу країні необхідно зробити якісний стрибок – збільшити виробництво високотехнологічних товарів та послуг, диверсифікувати зовнішні ринки, нарощувати обсяги внутрішнього попиту, стимулювати розвиток власної національної інноваційної системи та людського капіталу, який до речі, є ключовим інструментом такого стрибку.

Труднощі починаються на етапі практичної реалізації. Створення нової системи економічних відносин в якій джерелом доходу є більша додана вартість, а не низькі витрати на виробництво, вимагає від держави успішної реалізації комплексу заходів, що мають більш «якісну» природу, ніж

«кількісну». Переш за все, це *ефективна економічна політика*. Однієї лібералізації замало, оскільки місцеві галузі промисловості і виробники не досягнувши певного рівня своєї внутрішньої конкурентоспроможності не зможуть скористатися можливостями міжнародної торгівлі, фінансових ринків, можливостями міжнародної спеціалізації та кооперації виробництва. Тобто від держави вимагається створення комерційної інфраструктури та оптимальної «архітектури» конкурентоспроможних сегментів економіки, активне стимулювання галузевого розподілу праці та зростаючої віддачі продуктивності виробництва.

Ще однією вимогою є наявність *ефективних інститутів*, що формують сприятливе середовище для ведення господарської діяльності – інвестування, виробництва, обміну, кінцевого розподілення. Відсутність ефективних інститутів обумовлює численні підприємницькі ризики, до речі актуальні також для України. Це, серед інших: законодавчі, кримінальні, зовнішньоекономічні, ризики що пов'язані з поганою культурою взаємодії бізнесів та взаємодією з державою, ризики правозастосування (судові) тощо. Таке несприятливе середовище, за умов втрати країною цінової конкурентоспроможності, робить її не привабливою для інвестування, виробництва або будь-якого залучення економічних агентів у створення валового національного продукту. Рішення цієї проблеми лежить виключно в площині реформ та ефективності їх здійснення.

І, нарешті, необхідною умовою для стійкого зростання поза пасткою середнього доходу є наявність в країні *механізму відтворення соціального капіталу*. Соціальний капітал, це поняття що описує взаємодію людей і ту додаткову економічну вартість яка може виникнути від такої взаємодії.

Емпіричний аналіз підтверджує, що соціальний капітал вносить значний вклад у розвиток країн, регіонів, місць (особливо сприяє так званому постіндустріальному економічному зростанню), підвищує ефективність приватного сектору, якість ринкових інститутів і державного управління, формує цивільні інститути що висловлюють запит суспільства на ефективну

державу. І якщо науковці дискутують з приводу причинно-наслідкового зв'язку між обсягом соціального капіталу у країні та її заможністю, проте наявність стійкої кореляції не викликає сумніву.

Властивості соціального капіталу дають змогу розглядати його як системне явище. Своєю чергою, для існування будь-якої стійкої системи необхідно наявність в неї механізму відтворення, або саморозвитку. За таких умов, з метою мінімізації негативних результатів соціально-економічної взаємодії, зміцнення офіційних інститутів, активізації накопичення соціального капіталу держава впроваджує різноманітні форми координації діяльності між державним, приватним та громадським секторами.

Однією з таких форм є – *державно-приватне партнерство* (ДПП), нормативно-правову базу якого було закладено у 2010-2012 роках. Державно-приватне партнерство – це співробітництво між державою, територіальними громадами в особі відповідних державних органів та органів місцевого самоврядування (державними партнерами) та юридичними особами (крім державних та комунальних підприємств), або фізичними особами – підприємцями (приватними партнерами), що здійснюється на основі договору в порядку, встановленому Законом «Про державно-приватне партнерство» та іншими законодавчими актами що регулюють такі взаємовідносини.

При ДПП діє система відносин між державним та приватним партнерами, при реалізації яких ресурси обох партнерів об'єднуються з відповідним розподілом ризиків, відповідальності та винагород між ними, для взаємовигідної співпраці на довгостроковій основі у створенні (відновленні) нових та/або модернізації (реконструкції) існуючих об'єктів, які потребують залучення інвестицій, та у користуванні (експлуатації) такими об'єктами.

Незважаючи на широкі можливості державно-приватного партнерства щодо залучення приватного капіталу в складні технологічні проекти (комунальний сектор, інфраструктура, охорона здоров'я), проте залишається велика кількість необхідних суспільству благ та послуг (соціальних проблем), які неможливо надати (вирішити) в рамках ПДД. Це стосується випадків коли,

або немає технічної можливості монетизувати платежі від користувачів таких благ та послуг, або їх кінцевим замовником виступає держава, фінансуючи їх створення за бюджетні кошти. Мова йдеться про проекти соціального впливу (боротьба з рецидивною злочинністю, профілактика захворювань, допомога дітям сиротам, розвиток громадянського суспільства тощо).

Останнім часом розвиток теорії «інвестування соціального впливу» (Impact investing, Socially responsible investing), обумовив появу у розвинених країнах нових механізмів відтворення соціального капіталу. Це, перш за все, нові фінансові інструменти, що мають на меті розширити форми фінансування створення суспільних благ, впровадити більш ефективні способи вирішення соціальних проблем та зменшити розбіжність між поняттями «приватна вигода» – «суспільна вигода». Мова йдеться про *соціальні облигації* (social bond).

Соціальна облигація являє собою угоду (багатосторонній контракт) з державним сектором, в якій обов'язок сплатити настає у випадку отримання позитивних соціальних результатів що призводить до економії суспільних (державних) витрат. Іншими словами, це фінансовий інструмент в якому виплати інвесторам, зазвичай з боку уряду, обумовлені досягненням організаціями що фінансуються визначених ними цілей щодо розв'язання певної соціальної проблеми. Організацією випуску соціальних облигацій зазвичай займається незалежна організація – (соціальний) провайдер.

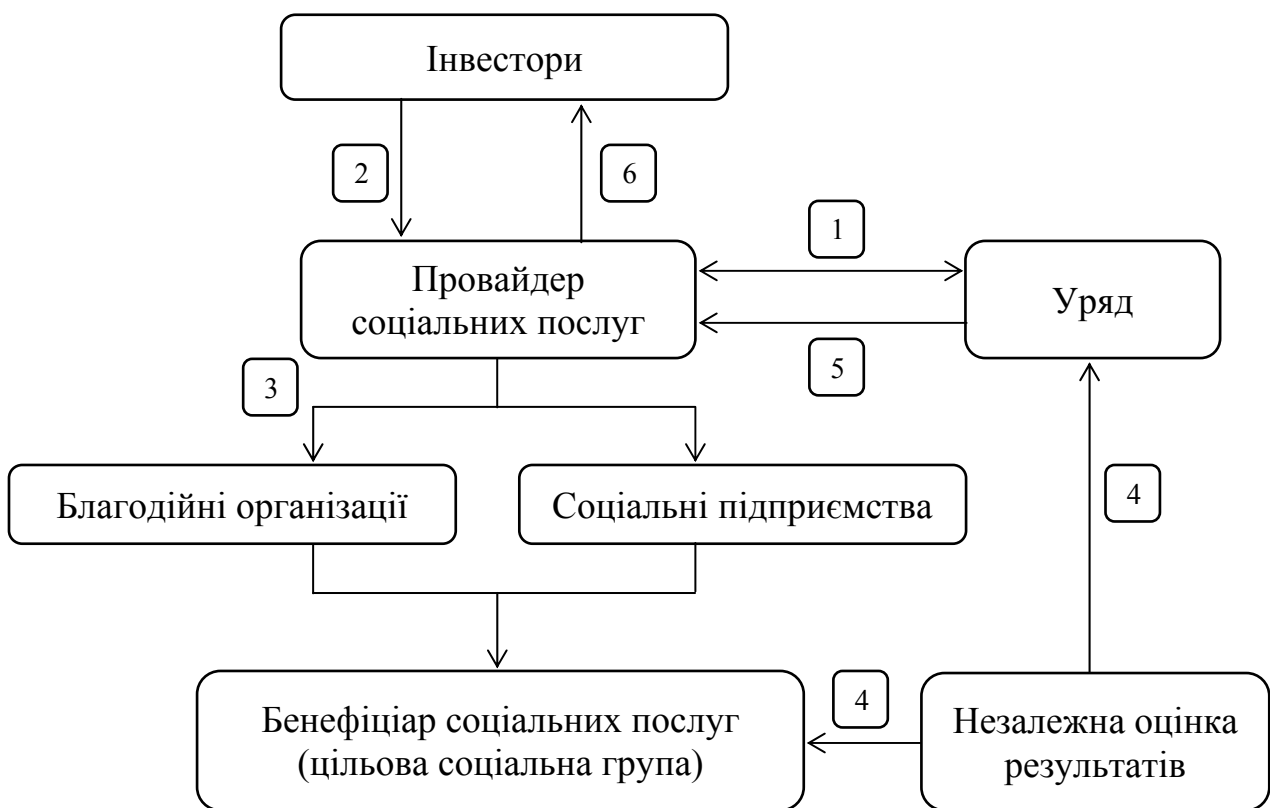
Соціальні облигації є неторгівельним варіантом Облігацій соціальної політики (Social policy bonds), які були винайдені Роні Хорешем (Ronnie Horesh), Новозеландським економістом у 1988 році [12]. Їх поява була обумовлена існуванням парадоксу, який полягає в тому що вирішення соціальних проблем економить державні гроші, але в той же час, при цьому складно знайти кошти та стимулювати таку діяльність.

Отже, соціальна облигація являє собою сукупність зобов'язань, що беруть на себе партнери з різних секторів з метою підвищення ефективності та якості соціальних послуг, або вирішення соціальних проблем. В рамках такого

договору між приватним та державним сектором урядова установа дає згоду сплатити за позитивні зміни у суспільстві. Інвестиції надходять від власників капіталу, що мають намір посприяти соціальним перетворенням. Дані інвестиції використовуються для сплати певного спектру робіт щодо отримання соціальних результатів (позитивних змін). Якщо узгоджені заздалегідь результати досягаються, держава здійснює виплати інвесторам. Ці виплати включають як початкові інвестиції, так й фінансовий дохід. Ступень доходу залежить від ступеню (масштабу) позитивних змін у визначеній соціальній проблемі.

Функціонування моделі соціальних облігацій наведено на рисунку 1. Пояснення до рисунку, наступне:

1) угода про сплату за результат (PbR contract). Уряд погоджується сплатити провайдеру соціальних послуг (управляюча проектом організація) у разі (і коли) якщо він досягне певних результатів;

Рис. 1. Модель соціальних облігацій

2) інвестори забезпечують цільове фінансування провайдера соціальних послуг, який здійснює розробку проекту, його бюджетування та контролінг, зовнішню звітність щодо витрат та результатів. Провайдером соціальних послуг виступає не прибуткова організація, яка здійснює свою діяльність, у тому числі, за рахунок коштів, закладених у проект як витрати на адміністрування;

3) фінансування провайдером соціальних послуг учасників проекту що безпосередньо надають соціальні послуги кінцевим бенефіціарам;

4) отримані результати соціальної діяльності підтверджуються незалежною експертною організацією (або міжнародною організацією) і надаються уряду;

5) уряд сплачує у разі (і коли) якщо досягнені визначені в угоді про сплату за результат (PbR contract) соціальні результати – позитивні зміни;

6) повернення грошових коштів інвесторам з доходом, розмір якого визначається масштабом досягнутих соціальних результатів.

Незважаючи на комерційну спрямованість моделі, вона все ж таки, має певні особливості. Соціальні облігації, незважаючи на свою назву, не є традиційними «облігаціями» (інвестори ризикують своїм капіталом у повному обсязі) і характеризується відсутністю практично всіх ознак. Вони більше схожі на складні структуровані продукти, в яких ризик та дохідність визначаються окремим для кожного проекту комплексом факторів, яким властиві нестандартні характеристики та ознаки.

Більш того, самі інвестори першої ініціативи – це специфічна аудиторія що націлена на рішення певної соціальної проблеми та має чітке уявлення відносно запропонованих перетворень. Це, перш за все, благодійні трасти та фонди серед яких представлені організації, що пропонують заможнім особам різноманітні механізми благодійних пожертвувань. У той же час, необхідно відзначити, що коло інвесторів постійно розширюється, залучаються комерційні банки, комерційні компанії, які підтримують стандарти соціальної корпоративної відповідальності, міжнародні організації.

Позитивними результатами досвіду функціонування моделі соціальних облігації визначають таки:

- вони потенційно дозволяють залучити масштабні (невластиві цьому сектору) інвестиції для реалізації соціальних перетворень;
- держава (платник) проводить виплати тільки після досягнення результату, при цьому вона не ризикує бюджетними коштами і отримує можливість співфінансування соціальних видатків;
- призводять до збільшення кількості організацій, у тому числі і невеликих, які можуть залучатися до рішення соціальних проблем;
- покращують передбачуваність і якість запланованих соціальних послуг, надають більш об'єктивну оцінку щодо витрачених ресурсів та отриманих результатів, що, своєю чергою, дає змогу більш ефективно планувати та оцінювати реалізацію соціальних проектів.

Існують і критичні зауваження щодо досвіду функціонування моделі соціальних облігації, а саме:

- соціальні облігації є новим, «академічним» та неусталеним інструментом, з неоднорідністю оцінки перспектив, тому стверджувати про високий потенціал для розвитку соціальної сфери поки ще зарано;
- виконавці і замовники часто не розуміють, як працює схема SIB, і не в змозі реалізувати ініціативу без залучення зовнішніх консультантів. Крім того, самі благодійні організації-виконавці, не звикли до об'єктивного підтвердження ефективності своєї діяльності, тому потрібні значні зусилля на збір даних і формування достовірних відомостей, що підтверджують достовірність досягнутих соціальних результатів;
- випуски соціальних облігацій вимагають ретельної, витратної за часом і коштами розробки, а також безлічі погоджень з усіма учасниками процесу (тривалий та складний етап підготовки, обговорення цілей та завдань, узгодження соціальних результатів та показників ефективності, розробка графіку фінансування тощо).

Але, все ж таки, незважаючи на «новизну» соціальних облігацій та вказані вище критичні зауваження щодо їх використання для розв'язування соціальних проблем і створення суспільних благ, вважаємо за доцільне більш уважно дослідити досвід країн, ініціювати широку дискусію, запропонувати законодавчі ініціативи щодо створення нормативно-правового поля функціонування механізму соціальних облігацій в Україні.

Висновки. Аналіз економічної динаміки країни роки дає змогу виявити ознаки низького рівня інвестицій, повільного зростання виробництва, слабкої диверсифікація промисловості, повільного зростання продуктивності, поганих умови на ринку праці, повільних темпи економічного росту. В економічній теорії становище в якому може опинитися країна що розвивається після певного періоду економічного зростання та за наявності вказаних ознак, отримала назву – Пастка середнього доходу.

На нашу думку передумовами подолання цієї проблеми є створення сприятливого інституційного середовища, складовими якого можна вважати: а) ефективну економічну політику, що стимулює синергетичний галузевий розподіл праці та зростаючу віддачу продуктивності виробництва; б) ефективні інститути, що формують сприятливе середовище та знижують численні господарські ризики; в) механізм відтворення соціального капіталу, який дозволяє скористатися вигодами кооперації, зменшує трансакційні витрати, надає альтернативні форми створення суспільних благ.

Властивості соціального капіталу дають змогу розглядати його як системне явище. Своєю чергою, для існування будь-якої стійкої системи необхідно наявність в неї механізму відтворення, або саморозвитку. За таких умов, з метою мінімізації негативних результатів соціально-економічної взаємодії, зміцнення офіційних інститутів, активізації накопичення соціального капіталу держава впроваджує різноманітні форми координації діяльності між державним, приватним та громадським секторами.

Останнім часом розвиток теорії «інвестування соціального впливу» (Impact investing, Socially responsible investing), обумовив появу у розвинених

країнах нових механізмів відтворення соціального капіталу. Це, перш за все, нові фінансові інструменти, що мають на меті розширити форми фінансування створення суспільних благ, впровадити більш ефективні способи вирішення соціальних проблем та зменшити розбіжність між поняттями «приватна вигода» – «суспільна вигода». Мова йдеться про соціальні облигації (social bond).

Вважаємо за доцільне більш уважно дослідити досвід країн, ініціювати широку дискусію, запропонувати законодавчі ініціативи щодо створення нормативно-правового поля та інституціональної складової функціонування механізму соціальних облигацій в Україні з метою активізації його подальшого накопичення та створення умов для стійкого економічного зростання.

Література

1. Barry Eichengreen, Donghyun Park, Kwanho Shin. When Fast Growing Economies Slow Down: International Evidence and Implications for China NBER. Working Paper No. 16919. Issued in March 2011. NBER Program(s): IFM [Електронний ресурс]. URL: <http://www.nber.org/papers/w16919>
2. Barry Eichengreen, Donghyun Park, Kwanho Shin. Growth Slowdowns Redux: New Evidence on the Middle-Income Trap. NBER Working Paper No. 18673. Issued in January 2013. NBER Program(s): DAE IFM / [Електронний ресурс]. URL: <http://www.nber.org/papers/w18673>
3. Gary S. Becker (1964, 1993, 3rd ed.). Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. Chicago, University of Chicago Press
4. Глобальна економіка XXI століття: людський вимір: монографія / Д.Г. Лук'яненко, А.М. Поручник, А.М. Колот [та ін.]. К.: КНЕУ, 2008. 420 с.
5. Соціалізація відносин у сфері праці в контексті стійкого розвитку: [моногр.] / А.М. Колот, О.А. Грішнова, О.О. Герасименко та ін.; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. А.М. Колота. К.: КНЕУ, 2010. 348 с.

6. Bowen H. 1953. *Social responsibilities of the businessperson*. Harper Row: N.Y.
7. Корпоративна відповідальність: крос-культурні моделі та бізнес-практики: монографія / Л.П. Петрашко. К.: КНЕУ, 2013. 342 с.
8. McWilliams, Abigail; Siegel, Donald (2001). «Corporate social responsibility: A theory of the firm perspective». *Academy of Management Review* 26: 117–127 / [Електронний ресурс]. URL: <http://amr.aom.org/content/26/1/117>
9. De George, Richard T. (2011). *Business Ethics*. Dorling Kindersley, licensees of Pearson Education in South Asia.
10. Виттенберг Е. Я. Социальная ответственность бизнеса на постсоветском пространстве / Е. Я. Виттенберг. М.: РГГУ, 2011.
11. Фондовый рынок: підруч. / О.М. Мозговий, А.Ф. Баторшина, О.Г. Величко та ін.; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. О.М. Мозгового. К.: КНЕУ, 2013. 543 с.
12. «Papers presented at the New Zealand Branch, Australian Agricultural Economics Society Conference, Blenheim, July 1988». [Електронний ресурс]. URL: <https://researcharchive.lincoln.ac.nz/handle/10182/848>

References

1. Eichengreen, B., Park, D. and Shin, K. (2011), “When Fast Growing Economies Slow Down: International Evidence and Implications for China”, *NBER. IFM Working Paper*, [Online], № 16919, available at: <http://www.nber.org/papers/w16919> (Accessed 22 Nov 2022).
2. Eichengreen, B., Park, D. and Shin, K. (2013), “Growth Slowdowns Redux: New Evidence on the Middle-Income Trap”, *NBER. IFM Working Paper*, [Online], № 18673, available at: <http://www.nber.org/papers/w18673> (Accessed 22 Nov 2022).
3. Becker, G. (1993), *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*, 3rd ed, University of Chicago Press, Chicago, USA.

4. Luk'yanenko, D.G. Poruchnyk, A.M. and Kolot, A.M. (2008), *Hlobal'na ekonomika XXI stolittya: lyuds'kyi vymir* [The global economy of the 21st century: the human dimension], KNEU, Kyiv, Ukraine.
5. Kolot, A.M. Grishnova, O.O. and Gerasimenko, O.O. (2010), *Sotsializatsiya vidnosyn u sferi pratsi v konteksti stiykoho rozvytku* [Socialization of labor relations in the context of sustainable development], KNEU, Kyiv, Ukraine.
6. Bowen, H. (1953), *Social responsibilities of the businessperson*, Harper Row, N.Y., USA.
7. Petrashko, L.P. (2013), *Korporatyvna vidpovidal'nist': kros-kul'turni modeli ta biznes-praktyky* [Corporate Responsibility: Cross-Cultural Models and Business Practices], KNEU, Kyiv, Ukraine.
8. McWilliams, A. and Siegel, D. (2001), "Corporate social responsibility: A theory of the firm perspective", *Academy of Management Review*, [Online], № 26, available at: <http://amr.aom.org/content/26/1/117> (Accessed 22 Nov 2022).
9. De George, R. (2011), *Business Ethics*, Dorling Kindersley, licensees of Pearson Education in South Asia.
10. Vittenberg, E.Ya. (2011), *Sotsial'naya otvetstvennost' biznesa na postsovetskom prostranstve* [Social responsibility of business in the post-Soviet space], RGTU, Moscow, Russia.
11. Mozgovyy, O.M. (2013), *Fondovyy rynek* [Stock Market], KNEU, Kyiv, Ukraine.
12. Horesh, R. (1988), "Social Policy Bonds", Australian Agricultural Economics Society Conference, Blenheim, New Zealand, pp. 266-281, available at: <https://researcharchive.lincoln.ac.nz/handle/10182/848> (Accessed 22 Nov 2022).

Стаття надійшла до редакції 23.11.2022 р.